
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Peralta Mulet, Jordi; Pomés i Vives, Jordi, , dir. La salut de ferro del català als anys trenta. Un retrat sociolingüístic de la Catalunya republicana. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2024. 43 pag. (Grau en Història)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/302353>

under the terms of the license

La salut de ferro del català als anys trenta. Un retrat sociolingüístic de la Catalunya republicana

Jordi Peralta Mulet

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

GRAU EN HISTÒRIA

TREBALL DE FI DE GRAU

Tutor: Dr. Jordi Pomés Vives

CURS 2023-2024

Agraïments

Al Borja i al Ricard, pels seus coneixements sobre el moviment obrer i per compartir les respectives biblioteques amb mi. Al Pol, al Razvan i al Javi, per la passió compartida per la història. A en José Fernando Mota Muñoz, per ajudar-me a conèixer millor la ciutat on visc. A en Jordi Pomés Vives, per animar-me a continuar la recerca. I, de manera especial, a la Miren, catalana d'adopció, pel seu suport incondicional i per la paciència que ha tingut amb mi durant tots aquests mesos.

RESUM

Des d'una perspectiva sociolingüística, aquest treball estudia les dues comunitats lingüístiques presents a Catalunya a la dècada dels trenta. Són objecte d'anàlisi aspectes com l'estatus i l'ús social del català i del castellà, les interaccions entre ambdós grups i la seva bilingüïtzació. També es presenta la immigració com un factor clau per a l'enfortiment de la llengua catalana en aquella època.

Paraules clau: llengua catalana; llengua castellana; immigració; bilingüïtzació; Generalitat republicana.

ABSTRACT

From a sociolinguistic perspective, this paper studies the two linguistic communities in Catalonia in the nineteen-thirties. It analyses aspects such as the status and social use of Catalan and Spanish, the interactions between both groups, and their bilingualisation. Immigration is presented as a key factor for the strengthening of the Catalan language at that time as well.

Keywords: Catalan language; Spanish language; immigration; bilingualisation; Republican Generalitat.

ÍNDIX

Introducció: la importància de la perspectiva sociolingüística.....	4
La comunitat lingüística catalanoparlant	9
Perfil general	9
La immigració valenciana.....	11
L'estatus del català.....	13
Mitjans de comunicació en català	16
La bilingüïtzació dels catalanoparlants	18
La comunitat lingüística castellanoparlant	22
Perfil general.....	22
On vivien els castellanoparlants?	24
El “murcià”: la forja d'un estereotip	29
La burgesia castellanitzada	32
La bilingüïtzació dels castellanoparlants	33
Conclusions: un període propici per a la catalanització	37
Bibliografia.....	39

Introducció: la importància de la perspectiva sociolingüística

Els anys trenta del segle XX són un període fonamental en la història de la llengua catalana. És l'etapa que correspon a la consolidació d'un capital lingüístic essencial, allò que el filòleg Rudolf Ortega anomena “campament base” del català¹: el punt de partida des d'on l'idioma podia créixer i, alhora, el refugi on es podia arrecerar si venien mal dades. Els fonaments d'aquell edifici s'havien posat al llarg del XIX, quan el catalanisme havia situat en primer pla la necessitat de catalanitzar la vida política, social i institucional del país. La llengua catalana havia iniciat l'any 1859, amb els Jocs Florals que Manuel Milà i Fontanals inaugurà en català², un camí de dignificació que passà, també, per la defensa de l'ús en l'ensenyament que en van fer Valentí Almirall i Josep Subirana, així com per la normalització en l'àmbit científic que en demanà Josep Aldavert³. El 1895, el cèlebre discurs d'Àngel Guimerà a l'Ateneu Barcelonès, pronunciat íntegrament en català⁴, confirmava el nou paradigma i dibuixava un escenari prometedori pel que feia al futur de la llengua.

Amb la nova centúria, el prestigi del català en tots els àmbits continuà augmentant de la mà dels esforços per normativitzar l'idioma. Així, el 1906 s'organitzà el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i, un any més tard, Enric Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona, fundà l'Institut d'Estudis Catalans⁵. La publicació de les *Normes ortogràfiques* de Pompeu Fabra el 1913 fou una altra fita essencial, seguida per l'establiment, el 1914, de la Mancomunitat de Catalunya: el català n'esdevingué, *de facto*, la llengua única⁶. L'extraordinària revaloració de l'idioma era un clam eixordador que la dictadura de Primo de Rivera no podia esmoreir. Conscients d'aquest fet, fins i tot intel·lectuals del món castellà com Ramón Menéndez Pidal donarien suport a l'ensenyament en català⁷.

¹ Rudolf ORTEGA, *La dèria del català. La vitalitat d'una llengua que desmenteix el seu destí*, Barcelona, RBA La Magrana, 2013, p. 67.

² Enric GOMÀ, *El castellà, la llengua del costat*, Barcelona, Pòrtic, 2020, p. 184.

³ *Ibid.*, p. 195.

⁴ Josep FONTANA, *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014, p. 316-317.

⁵ ORTEGA, *La dèria del català*, pp. 52-53.

⁶ *Ibid.*, pp. 54-56.

⁷ Sebastià MONTFERRI, “El que ens diu el senyor Menéndez Pidal”, *La Veu de Catalunya*, 26 de març del 1930, p. 1.

La Segona República permetia reprendre el camí interromput el 1923. El Decret de bilingüisme del 29 d'abril de 1931 establia l'ensenyament primari en llengua materna⁸; el fet que no es discutís la presència del castellà a les escoles demostrava, a més a més, que l'avenç del català no estava renyit amb el prestigi tradicional que continuava mantenint l'altra llengua, especialment palès en els mitjans escrits i el món cultural. El reconeixement de drets lingüístics i el desplegament d'una política lingüística pròpia des de la Generalitat, que se servia de les competències establertes per l'Estatut del 1932, dotava els catalanoparlants de poderoses eines. Després d'anys d'ensulsiades tot apuntava, a la fi, un context propici per al català.

Paral·lelament, però, s'estava produint un canvi demogràfic de dimensions considerables: durant el primer terç del segle XX havien arribat a Catalunya centenars de milers d'immigrants, els quals representaven un 19,72% de la població l'any 1930⁹. I entre aquells nouvinguts hi havia nombrosos contingents de castellanoparlants, que es van instal·lar sobretot a Barcelona i a la seva rodalia. En iniciar-se l'etapa republicana, per tant, els catalanoparlants conviuen a les principals àrees urbanes del país amb bosses importants de castellanoparlants. Un fenomen que ens anima a plantejar-nos diverses qüestions, com ara quines característiques tenia cada grup lingüístic, com interactuaven entre si els parlants d'un i altre idioma i, sobretot, si la presència d'una significativa població de llengua materna castellana va afectar, en major o en menor mesura, la salut del català.

L'objectiu del present treball és respondre aquestes preguntes. I per fer-ho adoptarem l'única perspectiva rigorosa possible: la sociolingüística. És a dir, una visió que posi el focus en la interrelació entre el comportament dels mateixos parlants i els factors culturals, polítics, econòmics i socials que condicionen l'existència de l'idioma¹⁰. Al cap i a la fi, només des d'una anàlisi interdisciplinària que utilitzi les eines de la història social i cultural podem comprendre conceptes com ara “minoria lingüística” i “diglòssia”, d'especial interès quan ens referim a la situació del català. La mirada polièdrica, doncs,

⁸ Daniel ESCRIBANO, *El conflicte lingüístic a Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant la Segona República*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor i Obra Cultural Balear, 2020, p. 64-65.

⁹ Narcís IGLÉSIAS, “Llengua i immigració en la Catalunya contemporània. Imaginaris de l'altre i actituds lingüístiques dels parlants arran de la immigració murciana”, Barcelona, tardor 2010, *Els Marges*, núm. 92, p. 27; i Jordi SABATER, *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 94.

¹⁰ Albert BASTARDAS i Josep SOLER, “Introducció”, a Albert BASTARDAS i Josep SOLER (eds.), *Sociolingüística i llengua catalana*, Barcelona, Empúries, 1988, p. 8.

esdevé essencial per a l'exercici que ens proposem de dur a terme.

Partint d'aquesta premissa, elaborarem els perfils de les comunitats catalanoparlant i castellanoparlant de l'època. Respecte al primer grup, en realitzarem una caracterització bàsica, estudiarem el pes de la immigració valenciana, repassarem l'estatus social i jurídic de què gaudia la llengua catalana i en comentarem la presència als mitjans de comunicació; finalment, abordarem la bilingüització d'aquesta comunitat. Pel que fa al segon grup, el descriurem de manera general, el situarem en zones concretes, analitzarem críticament els estereotips que li eren atribuïts i tractarem la qüestió de la burgesia autòctona castellanitzada; per últim, examinarem el procés de catalanització dels castellanoparlants.

Per tal d'enriquir el retrat general s'exposaran, al llarg del text, les característiques d'un cas concret: Sant Cugat del Vallès. La raó de ser d'aquesta tria és observar com es reflectien les dinàmiques sociolingüístiques a petita escala, fora d'una Barcelona que esdevingué el principal pol d'atracció de nouvinguts. Es tracta d'un nucli que l'any 1930 comptava amb 5.190 habitants¹¹ i que, tot i la creixent industrialització, vivia majoritàriament de la vinya. A través d'un exercici d'història local centrat en una vila eminentment rural, doncs, complementarem el protagonisme de la capital catalana pel que fa a les qüestions abordades i reforçarem, així, el caràcter plural de la visió global. Cal mencionar, en aquest sentit, la inestimable ajuda de l'historiador José Fernando Mota Muñoz, sense els treballs i la disponibilitat personal del qual hauria resultat molt més difícil reconstruir la societat sancugatenca d'aquells anys. Gràcies a la seva extraordinària recerca hem pogut detectar una remarcable presència d'immigrants al municipi vallesà, fenomen que relacionarem amb la necessitat de jornalers al camp, la localització d'algunes fàbriques i el sector de la construcció.

La manca de censos lingüístics suposa, és clar, una dificultat, però afortunadament hi ha un seguit d'obres que ajuden a elaborar el retrat sociolingüístic. Una de les més valuoses és, sens dubte, *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüització*. L'estudi, basat en desenes d'entrevistes i dirigit per Mireia Galindo, Carles de Rosselló i Francesc Bernat, ens situa al bell mig del procés d'incorporació massiva al castellà per part dels catalanoparlants durant la primera meitat del segle XX, a la vegada que descriu

¹¹ José Fernando MOTA MUÑOZ, *La República, la guerra civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 14.

al lector les primeres interaccions d'aquest grup lingüístic amb els immigrants castellanoparlants. Un altre llibre de referència sobre la presència del castellà a Catalunya és *El castellà, la llengua del costat*, on Enric Gomà analitza la penetració d'aquest idioma des del segle XV fins a les portes del XX. Quant a l'ús social i el prestigi del català, Rudolf Ortega va publicar, el 2013, *La dèria del català*, una mirada general i de marcat to optimista sobre la pervivència de la llengua davant totes les condicions adverses. El llibre dona exemples d'immigrants castellanoparlants arribats abans del franquisme que van adoptar el català com a llengua habitual. Els conceptes utilitzats per tots aquests autors foren explicats amb tota precisió a *Sociolingüística i llengua catalana*, una obra col·lectiva de l'any 1988 dirigida pels lingüistes Albert Bastardas i Josep Soler. És la brúixola indispensable per orientar-se a través del territori sociolingüístic.

Respecte a la qüestió de l'estatus jurídic del català i la seva presència a les institucions, cal destacar el llibre *El conflicte lingüístic a Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant la Segona República*, de Daniel Escribano: l'autor fa una brillant tasca d'anàlisi del projecte estatutari de Núria, les propostes en defensa de la llengua catalana i els debats que van generar al Congrés. En una línia semblant, Alexandre Galí aporta dades i reflexions molt interessants sobre el català en l'ensenyament a *La llengua. Entitats defensores i propagadores*, volum que forma part de la seva *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*. Pere Gabriel i Jordi Sabater complementen aquesta esfera més institucional exposant l'ús i el reconeixement de què gaudia l'idioma dins del món obrer, mentre que Josep Maria Casasús realitza un molt bon examen de la premsa en català de l'època. Pel que fa a l'adopció del castellà per part d'alguns sectors de la burgesia autòctona, resulta un treball força útil *La castellanització de la població d'origen autòcton a la Catalunya contemporània*, d'Emili Boix-Fuster i Josep Moran Ocerinjauregui.

El fenomen de la immigració en l'etapa que ens ocupa també ha estat estudiat per diferents autors. De menció obligada és el controvertit demògraf Josep Anton Vandellós, autor de *La immigració a Catalunya*. Si bé el text, publicat el 1935, mostra una visió negativa del fet migratori que harmonitza amb el pensament reaccionari de l'època, representa un exercici prou rigorós d'anàlisi demogràfica a partir de censos. Quant al col·lectiu específic de la immigració valenciana, resulta de gran ajuda el treball de Kenneth Pitarch, Conchi Villar i Antonio López-Gay, centrat especialment en la ciutat de Barcelona i, més concretament, en el barri de la Barceloneta.

Des de l'àmbit de la història social, comptem amb dos autors fonamentals per conèixer les condicions de vida dels nouvinguts a l'àrea de Barcelona en el període d'entreguerres: José Luis Oyón i Chris Ealham. Amb *La quiebra de la ciudad popular*, Oyón ens proporciona abundants i valuoses dades sobre el conjunt de la classe treballadora a la Barcelona dels anys trenta, analitzant-ne aspectes com ara la diversitat d'origens, la concentració dels immigrants en determinats barris i la militància política i sindical. En la mateixa línia, Ealham descriu a *La lluita per Barcelona* els sectors subalterns en contraposició a la burgesia, tot detallant la discriminació que patia el proletariat nouvingut. Respecte a aquest darrer tema, també seran de gran utilitat els articles *La immigració i la política catalana durant la Segona República*, d'Albert Balcells, i *Llengua i immigració en la Catalunya contemporània. Imaginaris de l'altre i actituds lingüístiques dels parlants arran de la immigració murciana*, de Narcís Iglésias.

Igualment, cal citar altres llibres que aporten informació rellevant sobre les condicions de vida i les conductes lingüístiques dels immigrants. Podem mencionar *Els altres catalans*, on Francesc Candel ens immergeix en la realitat diària dels nouvinguts des de la pròpia experiència, i l'obra de Pere López Sánchez sobre la vida quotidiana a les Cases Barates de Montjuïc. També s'escau la consulta de *Viatge en Transmiserià*, la polèmica crònica amb què Carles Sentís va retratar la immigració murciana a Catalunya, i de la biografia que Jordi Pomés dedica a Juli Vela Buldó.

La bibliografia, doncs, hi és. El repte consisteix a construir, a partir d'aquestes fonts disperses, una necessària i fins ara inexistent visió de conjunt que relacioni entre si la diversitat d'aspectes tractats i es tradueixi, d'aquesta manera, en un retrat detallat de la realitat sociolingüística catalana del període 1930-1939. Una mirada global que, a més a més, ajudi a combatre interpretacions simplistes i esbiaixades, sovint producte de visions negatives sobre el fet migratori i dels debats polítics actuals sobre la salut del català.

La comunitat lingüística catalanoparlant

Perfil general

L'any 1930 Catalunya tenia 2.791.292 habitants, dels quals 2.240.690 havien nascut al país¹². Considerant —tal com veurem— el caràcter encara recent de la immigració castellanoparlant i l'impacte relativament limitat de la castellanització als territoris catalanòfons, podem deduir que un percentatge molt elevat dels autòctons era catalanoparlant i constituïa, d'aquesta manera, la comunitat lingüística majoritària a la Catalunya republicana. Amb l'excepció d'algunes barriades que descriurem posteriorment, el català era aleshores la llengua hegemònica als carrers, especialment entre les classes populars¹³.

Ara bé, malgrat el seu domini demogràfic dins les quatre províncies catalanes, els catalanoparlants ja reunien aleshores les característiques del que es pot definir com una minoria lingüística. És a dir, una comunitat de parlants que patia —en paraules d'Enric Montaner— una clara “situació de desequilibri negatiu de caràcter numèric”¹⁴ en relació amb el conjunt d'habitants de l'Estat espanyol, així com la inferioritat política, lingüística, econòmica i cultural que se'n derivava¹⁵. Els catalanòfons, doncs, es trobaven en una posició de subalternitat respecte als castellanoparlants, que constituïen una clara majoria a Espanya i posseïen el gruix del poder polític, així com una molt més gran influència social i cultural sobre la població. Això es reflectia en la continuada manca de reconeixement de drets lingüístics, per la qual cosa els períodes de la Mancomunitat i de la Generalitat republicana resultaren notòries excepcions en la història del país d'ençà del 1714.

Tenint en compte les desiguals relacions de poder entre ambdós grups, hom podria concloure que la immigració perjudicava la minoria catalanoparlant en benefici del castellà. El cert, però, és que al llarg del primer terç del segle XX el català no va perdre parlants pel propi creixement vegetatiu de la població autòctona catalana¹⁶ i perquè el

¹² Josep Anton VANDELLÓS, *La inmigración en Cataluña*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas y Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2011, p. 104.

¹³ ORTEGA, *La dèria...*, p. 61; SABATER, *L'anarquisme...*, p. 95.

¹⁴ Enric MONTANER, “La minorització lingüística”, a BASTARDAS i SOLER, *Sociolingüística...*, p. 16.

¹⁵ *Ibid.*, p. 16.

¹⁶ Vandellós calcula un augment natural de 262.274 persones entre 1901 i 1930. *La inmigración en Cataluña*, p. 72.

flux de nouvinguts de parla catalana fou molt important. Tal com assenyala Rudolf Ortega, aquesta migració “és el mecanisme sensacional que té la llengua per restablir l'equilibri trencat per la diglòssia”¹⁷. Així, l'any 1920 els immigrants d'altres territoris catalanòfons conformaven un terç del total dels arribats a Catalunya¹⁸: només a la província de Barcelona hi havia 236.000 nouvinguts catalanoparlants¹⁹. El predomini de la immigració catalanoparlant també es manifestava amb força a Barcelona, ciutat que l'any 1930 superava el milió d'habitants²⁰. Entre aquells immigrants catalanoparlants instal·lats a Barcelona destacaven els catalans de comarques, els aragonesos de la Franja i els valencians.

Pel que fa als primers, més d'un 60% dels qui vivien a Barcelona el 1930 hi havia arribat abans de 1910²¹, és a dir, eren els representants de la diàspora tradicional des del conjunt del territori català cap a la capital. Tal com assenyala José Luis Oyón, 118.260 associats al cap de casa venien de la resta de la província, amb especial protagonisme de les comarques properes a la ciutat: el Baix Llobregat (17.265), el Maresme (14.562), el Bages (12.382), el Vallès Occidental (10.638) i el Vallès Oriental (10.598)²². La immigració provinent de la província de Tarragona, estimulada per la crisi de l'agricultura, sumava 88.400 residents associats al cap de família, amb un gran pes d'immigrants procedents del Baix Camp (15.804), el Tarragonès (15.189) i l'Alt Camp (12.555)²³. La seguia la immigració des de la província de Lleida (55.610 associats al cap de casa), on sobresortien les comarques del Segrià (11.424) i l'Urgell (7.280)²⁴. Finalment, eren 43.600 les persones associades a cap de casa amb origen a la província de Girona, amb el Gironès (8.833) i l'Alt Empordà (8.829) com a comarques capdavanteres²⁵.

Respecte als originaris de la Franja de Ponent, les dades recollides per Oyón segons la procedència específica dels immigrants aragonesos ens permeten de donar xifres

¹⁷ ORTEGA, *La dèria...*, p. 46.

¹⁸ Mireia GALINDO, Carles DE ROSSELLÓ i Francesc BERNAT, *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüització*, Benicarló, Onada, 2021, p. 55.

¹⁹ Pere GABRIEL, “Obrers i sindicats del segle XIX, fins els anys de la primera guerra mundial: Catalanisme i catalanitat”, a José Luis OYÓN i Juanjo ROMERO (eds.), *Clase antes que nación: trabajadores, movimiento obrero y cuestión nacional en la Cataluña metropolitana, 1840-2017*, Barcelona, El Viejo Topo, 2017, p. 100.

²⁰ José Luis OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2008, p. 22.

²¹ *Ibid.*, p. 28.

²² *Ibid.*, p. 30.

²³ *Ibid.*, p. 30.

²⁴ *Ibid.*, p. 30.

²⁵ *Ibid.*, p. 30.

concretes. Començant per la província d'Osca, a la capital catalana hi trobàvem, l'any 1930, 6.072 associats al cap de família provinents de la Llitera i 3.404 del Baix Cinca, comarques de predomini lingüístic català; de Tamarit, capital de la Llitera, se'n comptaven 1.288²⁶. Dins la província de Saragossa, de la comarca del Baix Aragó-Casp se'n comptabilitzaven 4.692, mentre que de Mequinensa n'hi havia 1.196²⁷. Finalment, sabem que de la comarca terolena del Baix Aragó, amb un terç de municipis catalanoparlants, hi havia a Barcelona 12.788 persones vinculades al cap de casa²⁸. Considerant totes les dades anteriors, podem arribar a la conclusió que a la Barcelona del 1930 hi havia prop de 30.000 aragonesos catalanòfons associats al cap de casa. Un nombre no tan gran com el d'altres col·lectius, però igualment significatiu.

La comunitat lingüística catalanoparlant, doncs, gaudia d'unes xifres molt positives a la capital catalana gràcies, en part, a la immigració interna i de la Franja. Però encara falta per perfilar el tercer grup, el qual mereix una atenció especial per la seva rellevància numèrica: el dels valencians catalanòfons. Una aportació fonamental a l'hora de construir la base sòlida de què gaudiria el català durant el període republicà.

La immigració valenciana

Els valencians tenien una llarga tradició migratòria cap a Catalunya. Ja l'any 1887 constituïen un grup nombrós dins de l'1,25% de no catalans que vivien al país aleshores²⁹. El 1930, el País Valencià encara era la principal zona d'origen dels immigrants que arribaven al Principat³⁰. El cens català d'aquell any ens parla, de fet, de 199.991 habitants procedents del Llevant³¹, categoria que incloïa tant valencians com murcians i dins la qual podem deduir el caràcter predominant dels primers.

Si tornem al cas de Barcelona, veiem que el 1930 hi residien 88.298 valencians, un 8,78% del total del cens i un 23,5% dels 375.082 no catalans que hi havia a la capital³². Són unes xifres considerables, sobretot si les comparem amb els 9.378 balears que vivien a la ciutat

²⁶ *Ibid.*, p. 36.

²⁷ *Ibid.*, p. 36.

²⁸ *Ibid.*, p. 36.

²⁹ GOMÀ, *El castellà...*, p. 21.

³⁰ SABATER, *Anarquisme...*, p. 95.

³¹ VANDELLÓS, *La inmigración...*, p. 104.

³² *Ibid.*, p. 105-106.

comtal i que representaven només un 0,93% del total del cens³³. Gràcies, novament, a la recerca d'Oyón, disposem de dades sobre l'origen d'aquells immigrants valencians desglossades per comarques i alguns municipis concrets. Així, hi havia 58.220 persones associades a un cap de casa que venien de la província de Castelló, amb 12.971 provinents del Baix Maestrat: localitats com Vinaròs i Benicarló van perdre percentatges molt elevats de residents en benefici de Barcelona³⁴. 11.326 procedien, però, de la comarca castellanoparlant de l'Alt Millars, còmput on també hi inclouen el municipi catalanòfon de Ribesalbes. Respecte a la província de València, la xifra era de 58.440: de cara a la nostra recerca lingüística, caldria restar-ne els 4.356 amb origen a la comarca castellanoparlant de la Canal de Navarrés. Finalment, la població associada al cap de casa nascuda a la província d'Alacant sumava 27.000 persones, d'on caldria restar els 1.753 nascuts a Torrevella, municipi de predomini lingüístic castellà³⁵. La majoria de valencians residents a la ciutat comtal venia, doncs, de zones catalanoparlants.

Els patrons d'assentament d'aquells nouvinguts dibuixen tres àrees principals: el front marítim, el sud-est de la ciutat (destacant-hi Hostafrancs i l'interior del Raval) i la barriada de Can Baró³⁶. D'entre tots els barris amb alta presència valenciana, sobresurt el de la Barceloneta: el 1930 s'hi aplegaven, en poc més d'un kilòmetre quadrat, 4.885 valencians³⁷. Fou una àrea marcada per la immigració provinent de la costa d'Alacant, amb abundància de pescadors i mariners³⁸: un 62% dels valencians de la Barceloneta provenia d'aquella província³⁹. Cal afegir que la immigració familiar hi tenia un gran pes, tot i que també hi havia dones valencianes soles a la recerca, sobretot, de feina en el sector domèstic⁴⁰. Els índexs d'alfabetització dels valencians i valencianes de la Barceloneta ens donen, també, informació molt rellevant: el 65% dels homes i el 49% de les dones sabia llegir i escriure, xifres inferiors a les del conjunt de Barcelona (81% i 72%, respectivament)⁴¹ i que suposen un obstacle de cara a una castellanització intensa. Pitarch, Villar i López-Gay plantegen que el fet que la immensa majoria d'aquells immigrants

³³ *Ibid.*, p. 105.

³⁴ OYÓN, *La quiebra...*, p. 33-34.

³⁵ *Ibid.*, p. 34.

³⁶ Kenneth PITARCH, Conchi VILLAR i Antonio LÓPEZ-GAY, "Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta", *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, 2018, núm. 17, p. 269-270.

³⁷ *Ibid.*, p. 270.

³⁸ OYÓN, *La quiebra...*, p. 35.

³⁹ PITARCH *et al.*, "Ser migrante...", p. 277.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 280-281.

⁴¹ *Ibid.*, p. 286.

vingués de zones valencianoparlants en va facilitar, segurament, la integració⁴². Una tesi que comparteix Albert Balcells, tot posant èmfasi en la qüestió de la llengua comuna de catalans i valencians⁴³.

Fora de Barcelona també es registrava força presència valenciana. A Gavà, per exemple, hi van emigrar jornalers d'Olocau de Carraixet (Camp de Túria), mentre que població valenciana dedicada a la pesca es va establir a l'Ametlla de Mar, Roses i Palamós⁴⁴. A Sabadell destacava l'assentament d'alcoians ja des de la segona meitat del segle XIX, forçats a emigrar per la crisi del tèxtil⁴⁵. També a Sant Cugat del Vallès hi havia immigració valenciana. Així, durant la guerra civil trobem dos càrrecs municipals procedents d'Agost i un procedent de Callosa de Segura, localitats de predomini lingüístic català de la província d'Alacant; un dels agosters, Ismael Castelló Vicedo, fou un paleta que acabà esdevenint alcalde del municipi del 19 d'abril al 3 de maig de 1938⁴⁶. Queda clar el protagonisme dels valencians a la Catalunya dels anys trenta, amb un pes demogràfic que duria ERC i la Lliga —tot seguint una estratègia electoralista— a incorporar candidats d'aquella procedència a les seves llistes⁴⁷.

L'estatus del català

No només la immigració procedent de la resta dels Països Catalans contribuïa a enfortir la llengua catalana, sinó també el prestigi social de què gaudia i que s'havia anat forjant des de la Renaixença. És cert que el XIX fou el segle de la diglòssia, una situació que Christine Bierbach descriu com “la divisió funcional asimètrica entre dues llengües coexistents en una comunitat”⁴⁸. Així doncs, al castellà li corresponien les funcions més elevades, mentre que el català quedava relegat als usos populars i subalterns. Segons Alexandre Galí, aquest era l'escenari l'any 1900: tot i els avenços de les dècades anteriors, el castellà encara era la llengua de la judicatura, la burocràcia, l'acadèmia i la ciència⁴⁹.

⁴² *Ibid.*, p. 293.

⁴³ Albert BALCELLS, “La immigració i la política catalana durant la Segona República”, *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 2015, núm. 18, p. 26.

⁴⁴ PITARCH *et al.*, “Ser migrante...”, p. 265-266.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 266.

⁴⁶ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 323-327.

⁴⁷ BALCELLS, “La immigració...”, p. 26.

⁴⁸ Christine BIERBACH, “Les actituds lingüístiques”, a BASTARDAS i SOLER, *Sociolingüística...*, p. 177.

⁴⁹ Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, Llibre I. *La llengua. Entitats defensores i propagadores*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1979, p. 12-13.

Això plantejava el risc de substitució lingüística d'un idioma per l'altre, però el creixent poder del catalanisme i la seva hegemonia política i cultural van acabar d'esvair els temors tot impulsant la normalització del català en (gairebé) tots els àmbits. Un paradigma que el mateix Galí considerava —potser amb un excés d'optimisme— consolidat en iniciar-se la tercera dècada del segle XX: afirmà que la majoria de burgesos catalans creien que el castellà feia carrincló, substituïen els noms castellans pels catalans i escrivien en llengua catalana les cartes que enviaven a familiars i amics⁵⁰.

La traducció del reconeixement social en reconeixement jurídic arribà amb la proclamació de la Segona República. A la pràctica, el català es va convertir en la llengua predominant durant els primers mesos: el butlletí de la Generalitat es publicava, de fet, íntegrament en català⁵¹. El projecte d'Estatut de Núria volia ratificar-ho tot establint l'oficialitat de la llengua catalana i el dret dels catalanoparlants d'utilitzar-la amb les institucions de la República, alhora que també recollia el “dret dels ciutadans de llengua materna castellana a servir-se'n personalment davant els tribunals de justícia i davant els òrgans de l'administració”⁵². Finalment, la nova Constitució definí el castellà com a idioma oficial de la República i detallà l'obligatorietat de saber-lo, però amb un matís molt important: “sin perjuicio de los derechos que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones”⁵³. És a dir, legalment s'obria la porta per a un reconeixement oficial del català, la més gran validació de la llengua catalana en tres-cents anys tot i l'afegitó que deia que “salvo lo que se disponga en leyes especiales, a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional”⁵⁴. L'estatus ascendent del català es reflectia en campanyes que promovien la retolació en català⁵⁵, però també en els usos lingüístics de molts ajuntaments: a Sant Cugat, per exemple, els jutges van començar a acceptar les demandes redactades en català, mesura implementada pel jutge municipal, el rabassaire Ramon Mas, l'any 1934⁵⁶.

Un avenç considerable que es traduí, també, en l'àmbit de l'ensenyament. El Decret del 29 d'abril del 1931, promulgat pel Govern republicà provisional amb la implicació

⁵⁰ Emili BOIX-FUSTER i Josep MORAN OCERINJAUREGUI, “La castellanització de la població d'origen autòcton a la Catalunya contemporània”, *Llengua, Societat i Comunicació*, 2014, núm. 12, p. 45.

⁵¹ ORTEGA, *La dèria...*, p. 64.

⁵² ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 68-69.

⁵³ *Ibid.*, p. 79.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 79.

⁵⁵ ORTEGA, *La dèria...*, p. 65.

⁵⁶ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 122.

personal de Marcel·lí Domingo, ja vaticinava un escenari favorable per al català a l'educació en establir el parvulari i l'ensenyament primari en la llengua materna dels infants⁵⁷. S'estipulava, també, la introducció progressiva del castellà entre l'alumnat catalanoparlant a partir dels vuit anys, tot i que no es mencionava la normalització del català entre els nens castellanoparlants⁵⁸. Aquell mateix executiu va impulsar, el 9 de juny, un altre decret que permetia establir càtedres de llengua catalana a tots els centres educatius del país amb la intenció que el professorat adquirís unes competències lingüístiques adequades per a la docència⁵⁹. Durant els mesos següents, Madrid també autoritzaria la creació de l'Escola Normal de la Generalitat i de l'Institut-Escola, institucions on es podria utilitzar el català, però on l'Estat aportaria els professors numeraris i el pla mínim⁶⁰. L'ensenyament en català va quedar blindat el 21 d'octubre del 1931: “Las regiones autónomas podrán organizar la enseñanza en sus lenguas respectivas, de acuerdo con las facultades que se concedan en sus Estatutos⁶¹. Es fixava, alhora, el caràcter obligatori de l'estudi de la llengua castellana, així com la seva vehicularitat “en todos los centros de instrucción de 1.º y 2.º grado de las regiones autónomas”⁶². A l'Estat se li atorgava la potestat de fiscalitzar i intervenir la política lingüística⁶³, però, prerrogatives a banda, el més segur és que no totes les escoles apliquessin el decret del 29 d'abril del 1931⁶⁴.

Malgrat els entrebancs, tant la societat civil com les administracions es van implicar activament en la defensa de la docència en català, quelcom que es reflectia d'allò més bé a escala local. Així, el juliol del 1931 l'Ajuntament de Sant Cugat es feia soci de l'Associació Protectora de l'Ensenyament en Català, una entitat especialment activa durant els dos primers anys de la República que organitzava certàmens de literatura, excursions i, fins i tot, una Festa de la Llengua Catalana⁶⁵. El ressò que va tenir un conflicte lingüístic a la mateixa localitat també demostra aquesta unió entre institucions i teixit associatiu en defensa de la llengua: l'any 1933 l'Ajuntament, arran de les queixes d'unes estudiants, va obrir un expedient a una mestra que es negava a ensenyar el català

⁵⁷ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 51.

⁵⁸ ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 65.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 65.

⁶⁰ GALÍ, *La llengua...*, p. 150-151.

⁶¹ ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 83.

⁶² *Ibid.*, p. 84.

⁶³ *Ibid.*, p. 84.

⁶⁴ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 51.

⁶⁵ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 27.

i que havia arribat a maltractar i marginar les noies que el volien aprendre⁶⁶. De manera significativa, la inspecció i totes les associacions culturals del poble van donar suport a l'alcalde, que va emetre una protesta oficial⁶⁷.

La presència del català a les aules es veuria igualment reforçada durant els primers mesos de guerra, arran de l'escenari de cohesió antifeixista resultant del cop d'estat. En ple context revolucionari, el 18 de setembre de 1936, la Generalitat erigia el model d'escola que, ara sí, garantia que els infants castellanoparlants aprenguessin el català⁶⁸. Fou clau, aquí, el paper del pedagog llibertari Joan Puig i Elias al capdavant de Consell de l'Escola Nova Unificada, qui no dubtà a defensar aquella immersió lingüística *avant la lettre* davant les crítiques d'altres anarquistes: "Cada nen, quan surti de les nostres escoles, sabrà parlar en català i en castellà, i després parlarà com millor li plagui"⁶⁹. La destitució de la professora catalanòfoba de Sant Cugat tingué lloc l'octubre de 1936⁷⁰, aprofitant justament aquell clima de recatalanització de l'educació. Però fou una experiència breu, ja que el projecte educatiu del CENU seria estroncat pel triomf militar feixista i caldria esperar fins als anys vuitanta per assistir a una iniciativa similar, almenys en termes lingüístics.

Mitjans de comunicació en català

En el marc de la nova cultura de masses, una altra esfera on es reflectia aquest estatus fou la dels mitjans escrits. Si bé és cert que *La Vanguardia* i, en general, els diaris en castellà eren predominants⁷¹, el català comptava amb mitjans importants com ara *La Veu de Catalunya* (1899-1936), portaveu de les idees de la Lliga i el diari en català que va tenir més pes durant el primer quart de segle⁷². De gran prestigi i influència fou també *La Publicitat* (1922-1939), continuació catalanitzada de *La Publicidad* i que estava associat a Acció Catalana⁷³. La *Revista de Catalunya*, dirigida per Ferran Soldevila del 1930 al

⁶⁶ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 128.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 128.

⁶⁸ ORTEGA, *La dèria...*, p. 66-67.

⁶⁹ Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, "L'anàlisi del CENU en un discurs de Josep Puig i Elias", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, juliol-desembre 2008, núm. 12, p. 169.

⁷⁰ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 128.

⁷¹ ORTEGA, *La dèria...*, p. 65.

⁷² Josep Maria CASASÚS, "La premsa en català de 1868 a 1939", *Catalan Historical Review*, 2015, núm. 8, p. 162.

⁷³ *Ibid.*, p. 164.

1934 i rellançada per la Institució de les Lletres Catalanes el 1939, també va tenir un gran protagonisme dins del món intel·lectual català⁷⁴. Entre el final de la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República assistim al naixement de molts altres mitjans arreu del país: el *Diari de Reus* (1930-1938), el *Diari d'Igualada* (1931-1936), *La Nau* (1927-1933), *El Matí* (1929-1936) i *Última Hora* (1935-1938) en són alguns exemples⁷⁵. Hi havia, a més a més, dos diaris adscrits a la línia política d'Esquerra Republicana: fins al 1933, *L'Opinió* (1931-1934); durant tota la República i la Guerra, *La Humanitat* (1931-1939)⁷⁶. La premsa ideològica en català també tenia el seu espai a Sant Cugat, on hi ha constància de dues publicacions mensuals associades a partits: *Garba*, existent des del 6 de setembre de 1931 i lligada a Acció Catalana⁷⁷; i *L'Avenir*, impulsada pel Centre Republicà Federal entre l'abril del 1932 i el juny del 1934 i amb mig miler d'exemplars de tirada⁷⁸.

Un dels sectors on el català va tenir més èxit fou el de la premsa satírica. Són d'obligada menció *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), ideològicament alineades amb el catalanisme republicà i anticlerical⁷⁹; també fora bo recordar el *Papitu* (1908-1937) i *El Be Negre* (1931-1936), crític amb tot l'espectre polític⁸⁰. El gran recorregut que tenien aquests mitjans va propiciar que el català tingués el seu espai en la premsa esportiva a través de *Xut* (1926-1936)⁸¹. En altres àrees, el setmanari catalanista *La Dona Catalana* (1925-1938) s'adreçava exclusivament al públic femení des d'una òptica catalanista, mentre que els infants comptaven amb *En Patufet* (1904-1938), que Josep Maria Casasús presenta com "la revista catalana de més tirada de tots els temps"⁸². Amb una tirada de 65.000 exemplars i fins a 325.000 lectors, *En Patufet* va alfabetitzar molts nens catalanoparlants en la seva llengua quan a les escoles només s'ensenyava el castellà⁸³. A banda del món escrit, també hi havia la voluntat d'anar més enllà tot explorant els mitjans de comunicació més innovadors de l'època. Amb aquesta idea es va crear Ràdio Associació de Catalunya, que emetia íntegrament en català⁸⁴, i es

⁷⁴ *Ibid.*, p. 164.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 165.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 165.

⁷⁷ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 62.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 73.

⁷⁹ CASASÚS, "La premsa...", p. 164.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 164.

⁸¹ *Ibid.*, p. 164.

⁸² *Ibid.*, p. 164-165.

⁸³ *Ibid.*, p. 165.

⁸⁴ ORTEGA, *La dèria...*, p. 65.

va arribar a posar damunt la taula la proposta d'una televisió en llengua catalana que el conflicte bèl·lic va impedir de materialitzar⁸⁵.

La guerra civil va afavorir la catalanització de més sectors de la premsa escrita, amb especial protagonisme anarquista. En aquest sentit, Jordi Sabater identifica, entre els anys 1936 i 1937, un increment del nombre de publicacions en llengua catalana⁸⁶. La més rellevant fou *Catalunya* (1937-1938), portaveu en català de la CNT, que va utilitzar l'estructura de la confiscada *La Veu de Catalunya*⁸⁷. L'editorial del diari animava els lectors a escriure les seves cartes en català, ja que sovint les rebia en castellà⁸⁸. Tot i així, al Congrés regional de la CNT de febrer i març de 1937 hi havia dubtes sobre l'existència de persones capacitades per dirigir una capçalera en català, inseguretat que Sabater relaciona amb les dificultats que encara suposaven, per a molts catalanoparlants, la lectura i la redacció en català⁸⁹.

L'ús i la reconversió de diaris preexistents no fou exclusiva de l'anarcosindicalisme, tal com demostra el fet que el PSUC emprés la base d'*El Matí* per publicar *Treball*⁹⁰. La formació comunista també va ocupar *La Rambla*, reconvertida en *La Rambla. Esport i Ciutadania* (1936-1939)⁹¹. Per altra banda, el *Diario de Barcelona*, conegut com a Brusi, va esdevenir el portaveu d'Estat Català amb el nom de *Diari de Catalunya*⁹². El desenllaç del conflicte suposaria la desaparició o la castellanització absoluta —prèvia depuració— de tots aquests mitjans.

La bilingüïtzació dels catalanoparlants

Aquests indicadors positius sobre la salut de l'idioma no estaven renyits amb el fet que, als anys trenta, el castellà era una llengua prou coneguda per molts catalanoparlants. D'ençà del XIX, que Enric Gomà descriu com “el segle del castellà a Catalunya”⁹³, s'havia produït una gradual castellanització dels catalans⁹⁴ de la mà de la construcció de

⁸⁵ *Ibid.*, p. 65.

⁸⁶ SABATER, *Anarquisme...*, p. 93-94.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 65.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 96.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 95-96.

⁹⁰ CASASÚS, “La premsa...”, p. 167.

⁹¹ *Ibid.*, p. 167.

⁹² *Ibid.*, p. 167.

⁹³ GOMÀ, *El castellà...*, p. 206.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 133.

l'estat nació espanyol. Castellanització d'abast encara molt limitat, ja que en el tombant de segle més de la meitat de la població era analfabeta i, tal com apunten Mireia Galindo, Carles de Rosselló i Francesc Bernat, “és molt probable que la meitat dels catalans encara fossin monolingües i ignoressin el castellà”⁹⁵. Referent a això, el 1931 el diputat radical socialista Fernando Valera afirmava, en ple debat parlamentari sobre l'Estatut de Catalunya, que “en una gran extensión de Cataluña —yo he vivido mucho en ella y conozco esto bien por experiencia— no hay nadie que sepa hablar castellano, no se habla más que catalán”⁹⁶. Una exageració rere la qual s'amagava el fet que la majoria de catalanoparlants no tenia un bon domini del castellà. Malgrat aquesta realitat, el procés de nacionalització espanyol que mirava de fer hegemònica la llengua castellana s'havia posat en marxa a través de dos espais principals: l'escola i l'exèrcit.

L'escolarització en castellà fou la principal via d'accés de la població catalanòfona al bilingüisme⁹⁷. Sancionada per la Ley Moyano de 1857⁹⁸, tingué un impacte limitat i l'any 1900 encara hi havia un índex d'analfabetisme del 53% al Principat⁹⁹, però l'any 1930 ja havia baixat fins al 21%¹⁰⁰. En l'etapa republicana, l'alumnat catalanoparlant s'incorporava al castellà a partir dels vuit anys. El mateix projecte estatutari de Núria definia com a “obligatori” l'ensenyament de la llengua castellana “a totes les escoles primàries de Catalunya”¹⁰¹ i dictava la implantació d'escoles primàries en castellà a les localitats amb una quarantena o més d'alumnes castellanoparlants, centres on el català s'estudiaria com una assignatura més¹⁰². El catalanisme, doncs, també atorgava al castellà un rol destacat en el sistema educatiu. Fins i tot les escoles religioses associades al catalanisme conservador utilitzaven el castellà com a llengua vehicular¹⁰³, mentre que moltes escoles privades continuaven mostrant-se reticents a incorporar el català a la Catalunya republicana¹⁰⁴.

Què ens en diuen, però els qui ho van viure en primera persona? L'estudi sobre la bilingüització dels catalanoparlants realitzat per Galindo, Rosselló i Bernat —un treball

⁹⁵ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 57.

⁹⁶ ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 77-78.

⁹⁷ ORTEGA, *La dèria...*, p. 64.

⁹⁸ GOMÀ, *El castellà...*, p. 110.

⁹⁹ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 110.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 41.

¹⁰¹ ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 69.

¹⁰² *Ibid.*, p. 69.

¹⁰³ Xavier Díez, *L'anarquisme, fet diferencial català. Influència i llegat de l'anarquisme en la història i la societat catalana contemporània*, Barcelona, Virus, 2013, p. 82.

¹⁰⁴ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 52.

consistent en entrevistes a persones nascudes entre 1912 i 1927— confirma el factor clau de l'escola, ja que els testimonis expliquen que fou allà on van entrar contacte amb el castellà. Entre aquests, una dona de Barcelona: “Jo no l’havia sentit mai, vaig anar a l’escola i vaig sentir el castellà, però no sabia de què anava”¹⁰⁵. També confirmen la diversitat d’usos lingüístics segons cada centre escolar, quelcom que havíem assenyalat amb anterioritat. Entre les diferents modalitats, trobem l’ensenyament del castellà i del català de manera alterna, un sol dia de castellà a la setmana, totes les assignatures en català menys l’assignatura de castellà o, senzillament, el criteri personal del docent¹⁰⁶. Però aquesta importància de l’escola a l’hora d’ensenyar el castellà es veu matisada per un altre fet: la majoria d’entrevistats indiquen que utilitzaven habitualment la llengua catalana amb els professors, i que fins i tot a les escoles religioses, on el castellà era l’idioma preferent, hi havia capellans i monges que parlaven català¹⁰⁷.

Pel que fa a l’exèrcit, l’any 1844 s’havia establert el servei militar obligatori a través del sistema de quintes¹⁰⁸. Atès que era possible enviar-hi algú altre a canvi de diners, hi anaven els catalans d’extracció més humil. Fou així com molts catalanoparlants van aprendre a xerrar castellà¹⁰⁹. L’any 1912, Canalejas va suprimir les exempcions tot permetent, però, el privilegi de pagar per poder triar la destinació i passar-hi menys temps; va apostar, també, per l’alfabetització en castellà dels soldats¹¹⁰. L’eficàcia de les lleves era, tanmateix, limitada: abans del 1933, fins a un 60% dels joves requerits no acabava fent el servei militar per motius diversos¹¹¹. A diferència de països com França o Itàlia, doncs, les forces armades espanyoles no van tenir tanta importància a l’hora de difondre la llengua “nacional”, malgrat que sí que van representar la primera aproximació al castellà per a milers d’homes catalanòfons. La guerra civil canviaria radicalment l’escenari, tot incorporant massivament els catalans a l’exèrcit republicà¹¹².

Una altra via per a la bilingüïtzació de la comunitat catalanoparlant fou el contacte amb una població castellanoparlant que es trobava en augment des de finals del XIX, fenomen que analitzarem posteriorment. L’esmentat treball de Galindo, Rosselló i Bernat aporta

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 11.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 125-130.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 131-140.

¹⁰⁸ GOMÀ, *El castellà...*, p. 63.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 64.

¹¹⁰ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 53.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 53.

¹¹² *Ibid.*, p. 54.

informació molt valuosa sobre les primeres interaccions de catalanòfons amb castellanoparlants; aquests darrers són situats en comarques tan llunyanes de Barcelona com el Berguedà i l'Alt Urgell, on s'assenyala la presència de miners asturians¹¹³. Les minyones també són esmentades com a via d'accés al castellà¹¹⁴, i un dels entrevistats arriba a afirmar que només empra aquesta llengua amb el servei domèstic¹¹⁵. També trobem conserges i metges castellanoparlants¹¹⁶, però el castellà destaca especialment dins dels cossos armats: una dona del Camp de Tarragona comenta, de fet, que va aprendre el castellà visitant la caserna de la guàrdia civil¹¹⁷, mentre que una dona barcelonina explica que la seva àvia no entenia un guàrdia urbà que se li dirigia en castellà¹¹⁸, quelcom comprensible si tenim present que, en el temps en què els entrevistats eren infants, el monolingüisme era aclaparador entre la gent gran¹¹⁹. La guerra civil va intensificar aquests contactes arran dels refugiats que es van instal·lar a Catalunya. Tal com diu una dona de l'àrea metropolitana de Barcelona, “va venir molta gent castellana i els havies de parlar el castellà”¹²⁰. A banda de les persones refugiades, les interaccions amb soldats castellanoparlants també devien ser freqüents, tal com relaten alguns testimonis: un d'ells comenta, en aquest sentit, que parlava el castellà amb els soldats destinats a Corbera d'Ebre¹²¹. En qualsevol cas, la majoria dels entrevistats va viure el contacte amb els castellanoparlants i l'aprenentatge de la llengua castellana amb naturalitat¹²².

Tot plegat culminaria, a mitjan segle XX, amb un fet d'enorme transcendència: la desaparició dels monolingües catalanòfons¹²³. Als anys trenta, però, aquell escenari encara no s'havia materialitzat: malgrat que per a molts catalanoparlants el castellà era una llengua útil que s'aprenia a l'escola, en tenien un mínim coneixement i era l'idioma de cada cop més immigrants arreu del territori, la llengua comuna del país continuava essent el català i la comunitat lingüística catalanòfona podia presumir d'un gran vigor¹²⁴.

¹¹³ *Ibid.*, p. 115-116.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 160-170.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 148.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 112.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 148.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 103-104.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 101.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 147.

¹²¹ *Ibid.*, p. 167.

¹²² *Ibid.*, p. 150-153.

¹²³ Enric MONTANER, “La minorització...”, a BASTARDAS i SOLER, *Sociolingüística...*, p. 41.

¹²⁴ De fet, en iniciar-se el franquisme encara hi havia al voltant d'un 20% de catalanòfons que no sabien parlar el castellà, majoritàriament dones. Dada exposada a Joan COROMINES, *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1995, p. 13.

La comunitat lingüística castellanoparlant

Perfil general

La presència de castellanoparlants a Catalunya no era una novetat: sabem que el castellà era la llengua d'una part important del clergat, així com de certs sectors de les classes dominants catalanes i de la immensa majoria de militars i funcionaris de l'Estat. No és casual que els membres de la Guàrdia Urbana de Barcelona, creada el 1843 amb el nom de Guàrdia Municipal, fossin anomenats “xanxes”: era una catalanització del cognom Sánchez, ja que provenien sobretot de l'Espanya castellanoparlant¹²⁵. Fou a partir del 1870, però, que es va començar a formar al país una població estable de llengua familiar i social castellana amb un pes demogràfic destacable¹²⁶. Entre el 1888 i el 1900, 5.000 immigrants arribaven cada any a Catalunya: un total de 60.000 en dotze anys, representant el 3% de la població¹²⁷. Tot i que ja coneixem el pes dels catalanoparlants dins d'aquelles onades, un sector creixent l'integraven immigrants de llengua familiar castellana. Com a resultat, l'any 1900 ja hi havia un 5% de castellanoparlants a Catalunya, percentatge que superaria el 8% el 1920¹²⁸. Aquell mateix any, residien a la província de Barcelona 159.400 immigrants castellanoparlants, un 11,8% del total dels habitants de la demarcació¹²⁹. El 1930, la comunitat de parla castellana ja tenia una dimensió considerable en aquella mateixa província: constituïa el 14,49% de la població¹³⁰. En el conjunt del país, les xifres per regió d'origen espanyola no catalanoparlant que dona Vandellós per al primer anys de la dècada dels trenta són les següents¹³¹:

Llevant (inclou el País Valencià i Múrcia): 199.991.

Aragó: 118.364.

Andalusia oriental: 55.872.

Centre peninsular: 36.117

Castella i Lleó: 31.069.

Andalusia occidental: 14.128.

¹²⁵ GOMÀ, *El castellà...*, p. 78.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 13.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 19.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 20.

¹²⁹ GABRIEL, “Obrers...”, a OYÓN i ROMERO, *Clase...*, p. 100.

¹³⁰ ESCRIBANO, *El conflicte...*, p. 78.

¹³¹ VANDELLÓS, *La inmigración...*, p. 104.

Alt Ebre: 13.982.

Galícia: 13.270.

Cantàbria: 9.135.

Extremadura: 4.634.

Canàries: 971.

Possessions espanyoles: 888.

El grup dels llevantins era el més nombrós i incloïa tant valencians com murcians, amb preponderància dels primers. El segon era el dels aragonesos, un altre grup amb una llarga tradició immigratòria cap a Catalunya i dins de qual hi havia, tal com s'ha exposat, molts ciutadans de llengua materna catalana. El tercer lloc era per als andalusos, que sumaven un total de 70.000 persones comptant orientals (molts, d'Almeria) i occidentals. Amb aquestes dades a la mà entenem per què, tot seguint el criteri del sociolingüista Miquel Strubell¹³², és recomanable evitar el terme “castellans” per referir-nos a aquesta comunitat: la immensa majoria dels immigrants castellanoparlants no procedia de Castella. A part, una petita però gens menyspreable proporció d'aquells nouvinguts devia tenir llengües maternes diferents al castellà, com ara el gallec, l'aragonès o l'asturleonès.

Finalment, cal tenir en compte les persones refugiades durant la guerra civil: entre 1936 i 1939, Catalunya en va acollir unes 900.000¹³³. Francesc Candel hi fa una breu referència a *Els altres catalans*, tot destacant-hi la presència de malaguenys i de bascos¹³⁴. Fou, però, un moviment migratori marcat per l'evolució del conflicte i, per tant, amb unes característiques diferenciades de la immigració econòmica de les dècades anteriors; a més a més, i encara que alguns es van quedar al país, molts d'aquells refugiats s'unirien al gruix dels exiliats o serien retornats a la seva terra d'origen¹³⁵. És per això que, en termes sociolingüístics, no va tenir el mateix impacte estructural. Ja hem vist, però, com els qui es van instal·lar a Catalunya tot fugint de l'avenç militar dels feixistes van representar, per a molts catalanoparlants, un primer contacte amb la llengua castellana.

¹³² Miquel STRUBELL, “La immigració”, a BASTARDAS i SOLER, *Sociolingüística...*, p. 47.

¹³³ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 54.

¹³⁴ Francesc CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 2002, p. 91.

¹³⁵ Joan SERRALLONGA, “Els refugiats i desplaçats a Catalunya durant la Guerra Civil”, 2010, *L'ordit*, núm. 3, p. 22.

On vivien els castellanoparlants?

Barcelona, punta de llança del desenvolupament econòmic i el creixement urbanístic català, va acollir el gruix d'aquella immigració castellanoparlant. Així, les dades de Vandellós de l'any 1930 per a la capital ens donen les següents xifres respecte al total del cens, que comptava 1.005.565 habitants: 81.368 aragonesos, 50.725 murcians, 42.756 andalusos, 37.612 castellans, 11.386 lleonesos, 7.876 gallecs, 5.536 navarresos, 5.090 bascos, 2.513 extremenys, 2.325 asturians, 674 canaris i 542 africans de les possessions espanyoles¹³⁶. Restant d'aquest còmput els milers d'aragonesos catalanòfons, així com els parlants d'altres llengües peninsulars, igualment obtindríem un percentatge considerable de residents barcelonins de llengua materna castellana. En aquesta línia, Alexandre Galí situa, a partir de les dades sobre la llengua dels estudiants de les escoles públiques, entre un 30% i un 35% de castellanoparlants a la capital catalana el 1930¹³⁷.

El fenomen, a més a més, continuava a l'alça: aquell mateix any, andalusos i murcians ja representaven el 20% de les arribades a la ciutat comtal¹³⁸. Una altra dada que reforça la importància creixent d'aquest col·lectiu és el fet que un 60% dels murcians que abandonaven la seva regió es dirigís a Barcelona¹³⁹. Municipis de Múrcia com La Unión o Mazarrón van perdre grans contingents de població en benefici de Barcelona: en el primer cas, 8.640 persones associades al cap de casa residien a la capital catalana el 1930, un 73,46% respecte al total d'habitants de la localitat d'origen; en el segon cas, es tractava de 8.161 residents, un 60% respecte al municipi natal¹⁴⁰. L'esquema es repetia en el cas d'algunes poblacions d'Almeria: Vera aportava a Barcelona 4.120 persones associades al cap de casa, un 82,20% respecte al total de la localitat almerienca; Cuevas de Vera li'n donava 7.300, un 54,92% respecte al conjunt d'habitants d'aquella població¹⁴¹. Aquestes i d'altres comunitats foranes castellanoparlants es van concentrar en determinats "guetos proletaris" on convienien, també, amb molts treballadors catalanoparlants¹⁴². Quins eren, però, els "guetos proletaris" de què parla Chris Ealham i on podíem localitzar poblacions significatives de parla castellana?

¹³⁶ VANDELLÓS, *La inmigración...*, p. 105.

¹³⁷ GALÍ, *La llengua...*, p. 11-12.

¹³⁸ OYÓN, *La quiebra...*, p. 28.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 37.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 38.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 39.

¹⁴² Chris EALHAM, *La lluita per Barcelona*, Barcelona, Virus, 2022, p. 58.

El Raval, conegut com el “Barri Xino”, fou una de les principals zones d’arribada d’aquells immigrants¹⁴³. Al sector de Ponent s’hi concentraven, de manera significativa, nouvinguts procedents de la província de Saragossa: al carrer de Joaquín Costa hi ha, de fet, el Centro Aragonés¹⁴⁴. El Raval acabaria esdevenint el barri més edificat de Ciutat Vella, amb una clara degradació de les condicions d’habitabilitat¹⁴⁵. La massificació i la concentració de nouvinguts, afegides als problemes socials presents al barri, en van motivar els estereotips negatius: alguns l’anomenaven, despectivament, “la Barcelona andalusa”¹⁴⁶, i l’associaven a l’opi i la cocaïna¹⁴⁷. Tot i l’estigma, el cert és que el Raval era, per damunt de tot, un barri humil amb una destacable població castellanoparlant. És el que ens relata Jordi Pomés en parlar-nos del cooperativista català Juli Vela, nascut el 1934 al Poble-sec però criat al carrer de Sant Pau: el seu pare era un murcià que havia arribat a Barcelona el 1921, perfil que encaixava amb el dels altres habitants del barri: majoritàriament murcians, aragonesos, gallecs i asturians¹⁴⁸. També s’hi assenyala, però, la presència de catalans provinents d’àrees rurals pobres, com ara la mateixa mare de Vela, nascuda a Rojals (Conca de Barberà)¹⁴⁹, per la qual cosa s’entén que castellà i català coexistien amb normalitat als carrers del Raval.

Situada entre Sants i les Corts, la Colònia Castells fou un altre nucli receptor d’immigrants castellanoparlants. José Luis Oyón hi destaca la presència de nouvinguts procedents de la comarca valenciana de la Canal de Navarrés¹⁵⁰, de domini lingüístic castellà. Però també hi trobem andalusos i murcians, que sovint s’hi van traslladar atrets per la presència prèvia de parents. El mateix autor ens parla del cas de la família Collado Guerrero —originària de la localitat almerienca de Bédar—, els membres de la qual van anar arribant al barri de manera escalonada a partir d’una primera germana, Josefa, que l’any 1919 s’hi va establir amb el seu marit de Mazarrón¹⁵¹. Els seus familiars s’anirien instal·lant, al llarg dels anys següents, en diversos habitatges del passatge Maria¹⁵². La localització dels immigrants en carrers concrets segons la seva procedència és un altre fenomen interessant: si els almeriencs es concentraven en l’esmentat carreró, els murcians es trobaven al passatge

¹⁴³ Jordi POMÉS, *Juli Vela Buldó. Cooperació social, escolar i de consum*, Valls, Cossetània, 2022, p. 15.

¹⁴⁴ OYÓN, *La quiebra...*, p. 141.

¹⁴⁵ EALHAM, *La lluita...*, p. 43.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 321.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 188.

¹⁴⁸ POMÉS, *Juli...*, p. 15.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 15.

¹⁵⁰ OYÓN, *La quiebra...*, p. 35.

¹⁵¹ *Ibid.*, p. 144.

¹⁵² *Ibid.*, p. 144.

Castells¹⁵³. Això demostra la importància del boca-orella, els contactes i el parentiu a l'hora d'establir-se en un determinat indret, amb tots els avantatges que suposa comptar amb familiars, amics i coneguts que puguin proveir els nouvinguts d'una xarxa de suport durant les primeres setmanes. Una forma d'assentament que podria explicar, també, la concentració de persones d'Aiòder (municipi castellanoparlant de Castelló) en algunes zones de Sarrià i les Tres Torres¹⁵⁴, de naturals de La Unión (Múrcia) a Santa Mònica (18% del total)¹⁵⁵ i de naturals de Lorca a Can Tunis i a la zona que serà Nou Barris (10% del total)¹⁵⁶.

A la perifèria, justament les Cases Barates de Can Tunis foren una altra de les destinacions d'aquells nouvinguts de parla castellana. L'anàlisi del padró de la barriada als anys trenta que ha realitzat Pere López Sánchez ens dona, en aquest sentit, informació molt interessant: entre les localitats d'origen dels veïns trobem Mazarrón, Guadalajara, Màlaga, Villena, Lorca o Toledo¹⁵⁷. La presència de castellanoparlants es repeteix quan estudia la procedència dels adults residents en tres carrers concrets: de 200 persones, gairebé el 40% provenien de Múrcia i d'Almeria, 20 de les quals de les localitats de Cuevas del Almanzora i Cuevas de Vera¹⁵⁸. Tenint en compte hi devia haver catalanòfons dins del 12% de veïns d'origen aragonès d'aquells carrers, que un 14% procedia del País Valencià i que un 20% havia nascut a Barcelona¹⁵⁹, s'entén que el català no era una llengua desconeguda per als castellanoparlants del barri: López Sánchez explica com bastants s'expressaven “en una espècie de castellà catalanitzat”¹⁶⁰. També s'atreuen a parlar directament el català, tal com constata l'autor quan un murcià pronuncia, amb un accent que titlla de “peculiar”, la dita “D'on no n'hi ha, no en raja”¹⁶¹. Llengües al marge, el que unia el veïnat era la pertinença a una mateixa classe social, tal com destaca l'autor a partir dels testimonis¹⁶².

Si ens traslладem a l'Hospitalet de Llobregat, Collblanc i la Torrassa van esdevenir el principal reclam dels contingents d'obers no qualificats que van venir abans de

¹⁵³ *Ibid.*, p. 144.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 141.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 142.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 142.

¹⁵⁷ LÓPEZ SÁNCHEZ, *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro)*, Barcelona, Virus, 2013, p. 81-84.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 84.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 84.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 85.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 107.

¹⁶² *Ibid.*, p. 83-84.

l'Exposició Universal del 1929¹⁶³. Durant la dècada dels vint, ambdós barris van viure un augment poblacional del 456% a causa dels 20.000 immigrants del sud de la península que, segons Chris Ealham, s'hi van instal·lar¹⁶⁴. En el cas de Collblanc, Oyón hi situa una concentració important d'immigrants de Cartagena¹⁶⁵ i Ealham hi assenyala un rètol on s'afirmava que “¡Cataluña termina aquí, aquí empieza Murcia!”¹⁶⁶. Respecte a la Torrassa, Carles Sentís arribà a afirmar que 20.000 dels 22.000 habitants que tenia l'any 1932 eren murcians, i que a la barriada només hi havia mil catalans¹⁶⁷. Aquestes xifres són titllades d' “exageracions” per Oyón, qui les considera funcionals a un discurs xenòfob¹⁶⁸ que desentranyarem en el següent apartat. Però no es pot negar la rellevància d'aquell col·lectiu al barri hospitalenc, tal com demostra el fet que, durant moltes dècades, la zona fos anomenada la *Murcia chica*¹⁶⁹. En general, la immigració va marcar el creixement demogràfic de l'Hospitalet entre 1910 i 1930: durant aquell període, va multiplicar el nombre d'habitants per cinc i mig¹⁷⁰.

A Sant Cugat del Vallès també hi van arribar immigrants de parla castellana. Com altres localitats catalanes situades a la rodalia de Barcelona, el poble vallesà va experimentar un fort augment demogràfic: dels 2.874 habitants que tenia l'any 1920 als 5.190 del 1930 que indicàvem en la introducció, la qual cosa representa un creixement del 80%; el 1934 arribava als 5.500, i el 1936 ja n'eren 6.083¹⁷¹. La immigració explica, en bona mesura, aquest increment: la Generalitat calculava que el municipi havia rebut 2.014 immigrants entre 1923 i 1936, dades que José Fernando Mota Muñoz posa en quarantena però que resulten igualment orientatives¹⁷². De fet, són xifres d'immigració molt superiors a les de poblacions veïnes com Cerdanyola i Rubí¹⁷³.

Aquests nouvinguts venien majoritàriament de Múrcia atrets, sobretot, per les obres del ferrocarril i —per proximitat— de l'Exposició Universal de Barcelona¹⁷⁴. Entre el tren, la construcció i l'electricitat (Riegos y Fuerzas del Ebro) sumaven gairebé 300 llocs de

¹⁶³ EALHAM, *La lluita...*, p. 77.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 81.

¹⁶⁵ OYÓN, *La quiebra...*, p. 142.

¹⁶⁶ EALHAM, *La lluita...*, p. 270.

¹⁶⁷ Carles SENTÍS, *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, Barcelona, La Campana, 1995, p. 65.

¹⁶⁸ OYÓN, *La quiebra...*, p. 148-149.

¹⁶⁹ IGLÉSAS, “Llengua...”, p. 42.

¹⁷⁰ BALCELLS, “La immigració...”, p. 28.

¹⁷¹ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 14.

¹⁷² *Ibid.*, p. 14.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 14.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 13.

feina, ocupats per bona part d'aquella immigració¹⁷⁵. Els immigrants de parla castellana també eren presents en molts dels més de 700 llocs de treball generats per la indústria sancugatenca, on predominava el tèxtil¹⁷⁶. Malgrat la importància d'aquests àmbits econòmics, però, l'agricultura continuava prevalent: la gent que s'hi dedicava superava un terç de la població activa de la localitat¹⁷⁷. I aquí trobem, a banda dels petits propietaris i els rabassaires, uns cent treballadors sense terres o jornalers, la majoria dels quals eren murcians i aragonesos¹⁷⁸. Aquells nouvinguts van acabar intervenint en la política municipal: d'entre els cinquanta consellers de l'Ajuntament des de l'octubre de 1936 fins a la fi de la guerra civil, en trobem onze de murcians (5 dels quals, de Lorca) i quatre d'aragonesos¹⁷⁹. També hi destaca el cas d'Isidoro Checa Valero, nascut a Jaén l'any 1890, electricista als Ferrocarrils, membre del sector faista de la CNT i secretari de l'Ateneu Obrer Cultural, que va esdevenir el darrer alcalde republicà de Pins del Vallès¹⁸⁰.

A banda de tots aquests indrets, els nouvinguts castellanoparlants van anar a viure a molts altres pobles i ciutats de la rodalia de Barcelona i enllà. D'aquesta manera, Carles Sentís els situava a Santa Coloma, municipi sobre el qual afirmava, tot fent ús del seu llenguatge hiperbòlic, que “ja és un població murciana”¹⁸¹. Ealham ho matisa: és cert que hi havia molts murcians, però a la zona de les cases barates representaven el 30% del total dels immigrants, els quals, al seu torn, sumaven el 74% del total dels habitants de la barriada¹⁸². Entre 1910 i 1930, Santa Coloma va multiplicar, de fet, la seva població per set¹⁸³. Una altra localitat esmentada pel periodista fou Ripollet, on va analitzar els documents de la lleva militar per estudiar els orígens dels nois: dels vint-i-quatre cridats, dotze eren catalans; onze, de Múrcia i d'Almeria; i un, de Huelva¹⁸⁴. El col·lectiu murcià i almerienc fou igualment ubicat en pobles tan llunyans com Cardona, que descriu com “una altra de les poblacions murcianitzades de Catalunya”¹⁸⁵. Altres poblacions amb grans contingents de murcians i almeriencs que Sentís anomena són Mollet, Granollers, Sabadell i Terrassa¹⁸⁶. Respecte a l'últim municipi, Balcells assenyala que la immigració

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 19.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 17-19.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 16.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 17.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 321-329.

¹⁸⁰ *Ibid.*, p. 324.

¹⁸¹ SENTÍS, *Viatge...*, p. 110.

¹⁸² EALHAM, *La lluita...*, p. 270.

¹⁸³ BALCELLS, “La immigració...”, p. 28.

¹⁸⁴ SENTÍS, *Viatge...*, p. 113-114.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 116.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 114.

hi va aportar 14.051 habitants entre 1923 i 1936¹⁸⁷. Sentís relaciona aquests immigrants amb la força que tenia l'anarquisme a la ciutat vallesana¹⁸⁸, “el principal bastió de la FAI a la província de Barcelona” segons Ealham¹⁸⁹. Com veurem a continuació, aquesta identificació entre immigració i faisme fou característica de l'imaginari nacionalista i burgès de l'època.

El “murcià”: la forja d'un estereotip

La presència d'immigrants del sud espanyol amoïnava sectors de la petita i mitjana burgesia catalana, que hi veien una doble amenaça desnacionalitzadora i de classe. Els més conservadors els van arribar a titllar de “femta forana”¹⁹⁰, però també a les files d'Esquerra Republicana existia aquesta preocupació: el partit apostava per un control estricte d'aquells nouvinguts —anomenats, en castellà i despectivament, els “sin trabajo” o els “parados”— per mitjà d'una policia que vigilaria el port de Barcelona, les estacions de ferrocarril i els principals accessos per carretera a la ciutat¹⁹¹. Esquerra fins i tot va arribar a plantejar la repatriació de tota la població nouvinguda que no fos catalana, ja que entenia que es tractava d'una “ofensiva contra Catalunya”¹⁹². El republicà Pere Màrtir Rossell i Vilar va arribar a parlar d'un gran abisme psicològic i moral entre catalans i “castellans” i a fer una exaltació de la “raça catalana”¹⁹³ mentre denunciava els matrimonis mixtos¹⁹⁴. Tot plegat formava part del llenguatge propi del biologisme de l'època, que entenia la societat com un cos amenaçat per agents patògens i tumoracions, associats respectivament a la població forana i a la degeneració social.

En una línia semblant, però amb una mica més de mesura, Josep Anton Vandellós denunciava “la resistència que moltes vegades manifesten els forasters a utilitzar el nostre idioma i seguir els nostres costums”¹⁹⁵. El demògraf considerava prioritari que el catalanisme abordés la qüestió de la immigració, assenyalant com a objectiu la

¹⁸⁷ BALCELLS, “La immigració...”, p. 38.

¹⁸⁸ SENTÍS, *Viatge...*, p. 114.

¹⁸⁹ EALHAM, *La lluita...*, p. 293.

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 60.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 162.

¹⁹² *Ibid.*, p. 160.

¹⁹³ SABATER, *Anarquisme...*, p. 94.

¹⁹⁴ EALHAM, *La lluita...*, p. 60.

¹⁹⁵ VANDELLÓS, *La inmigración...*, p. 194.

catalanització de les comunitats foranes¹⁹⁶. Una preocupació que fou debatuda al Parlament de Catalunya el 15 de març de 1933, quan el diputat Pau Romeva, de la Unió Democràtica de Catalunya, va afirmar que calia restringir la immigració¹⁹⁷. L'endemà Joan Comorera, de la Unió Socialista de Catalunya, va coincidir a l'hora d'assenyalar la importància d'aquell tema¹⁹⁸, la qual cosa demostra que la inquietud envers els nouvinguts era compartida a banda i banda de l'espectre polític. Fins i tot va aparèixer, el maig de 1934, un manifest que es titulava *Per la preservació de la raça catalana*, amb el suport de Vandellós i altres personalitats com Pompeu Fabra i Josep Maria Batista i Roca¹⁹⁹.

En aquest context va agafar força l'etiqueta de “murcià”, que descrivia l'estereotip d'immigrant castellanoparlant no qualificat i sense arrelament al país. A més a més, aquesta imatge sovint s'associava a la de “faista”²⁰⁰, terme de connotacions negatives que incloïen l'anticatalanisme. D'aquesta manera, el murcià de la FAI esdevenia l'encarnació del perill de dissolució de l'ordre burgès català, una amenaça on la procedència, la llengua, l'extracció social i l'afiliació ideològica anaven de la mà. Una bona representació d'aquest arquetip la va fer Carles Sentís al ja citat *Viatge en Transmiserià*, on els murcians són relacionats amb el tracoma, la delinqüència juvenil i la inadaptació: afirmava que els murcians i almeriencs, a diferència dels italians als Estats Units, no s'assimilaven a la societat d'acollida²⁰¹. Certament, el periodisme va tenir un paper important a l'hora d'afavorir l'estigmatització dels “murcians”: José Luis Oyón assenyala, en aquest sentit, la responsabilitat de la premsa catalanista en l'associació entre immigració, militància a la FAI i activitat delictiva²⁰². La màxima expressió de la xenofòbia foren els escamots nacionalistes de marcat caràcter antianarquista que els germans Josep i Miquel Badia van posar al servei de la policia catalana, dirigida per Josep Dencàs des de la conselleria de Governació²⁰³. Respecte a Miquel Badia, Ealham assenyala que va voler negar l'assistència mèdica a uns “murcians” que havien resultat ferits en un tiroteig amb les forces d'ordre, i que només la intervenció d'un comandant de la Guàrdia Civil va fer

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 209.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 216.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 216.

¹⁹⁹ BALCELLS, “La immigració...”, p. 37.

²⁰⁰ SABATER, *Anarquisme...*, p. 94.

²⁰¹ SENTÍS, *Viatge...*, p. 99.

²⁰² OYÓN, *La quiebra...*, p. 435.

²⁰³ EALHAM, *La lluita...*, p. 311.

possible que hi arribés una ambulància²⁰⁴. Denuncia, també, la pràctica d'assassinats selectius contra membres de la FAI per part de la policia autonòmica²⁰⁵.

Cal dir que autors com Jordi Sabater perceben en els anarquistes una “mena de prevenció contra l'ús de la llengua catalana que en alguns sectors esdevenia una oberta hostilitat”²⁰⁶. El mateix Sabater explica com Jaume Miravittles i Allison Peers van denunciar l'aparició, a l'Hospitalet i a Terrassa, d'uns cartells i pintades que prohibien l'ús de la llengua catalana i afirmaven que Múrcia havia conquerit Catalunya²⁰⁷; fins i tot el líder anarcosindicalista igualadí Joan Ferrer denunciava que hi havia immigrants que “s'entesten a no comprendre el català, faci vuit o deu anys que convisquin amb catalans”²⁰⁸. El discurs sobre els “murciàns de la FAI” també va tenir ressò a Sant Cugat del Vallès, on el jutge municipal Ramon Mas, de la Unió de Rabassaires, afirmava als anys vuitanta que els de la CNT del poble, dirigida per afins als faistes, “tots eren de fora”²⁰⁹, si bé els anarquistes van comptar amb càrrecs municipals de noms i cognoms ben catalans.

La realitat era molt més complexa: l'anticatalanisme hegemònic d'aquells immigrants es veu desmentit pel fet que havien votat en massa ERC a les eleccions de l'abril i el juny de 1931 i havien donat suport a la reivindicació de l'autonomia catalana²¹⁰. A més a més, molts testimonis n'assenyalen la integració lingüística. Respecte a la FAI, és veritat que la militància de Barcelona era majoritàriament immigrant, però murciàns i almeriencs representaven un 12% i un 5% dels afiliats, respectivament²¹¹: se situaven darrere dels aragonesos (20%) i dels valencians (16%)²¹², per la qual cosa devia ser significativa la presència de faistes de llengua materna catalana. Els murciàns en si només representaven, de fet, un 11% de la població immigrant a Barcelona i un 5% de la població total de la ciutat²¹³. No és estrany, doncs, que Ealham denunciï aquests discursos com a part d'una “estratègia deliberada per dividir la classe treballadora per qüestions ètniques”²¹⁴.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 313.

²⁰⁵ *Ibid.*, p. 313.

²⁰⁶ SABATER, *L'anarquisme...*, p. 94.

²⁰⁷ *Ibid.*, p. 94.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 97.

²⁰⁹ Entrevista amb José Fernando MOTA MUÑOZ del 30 d'abril del 2024.

²¹⁰ EALHAM, *La lluita...*, p. 162.

²¹¹ OYÓN, *La quiebra...*, p. 439.

²¹² *Ibid.*, p. 439.

²¹³ EALHAM, *La lluita...*, p. 162-163.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 160.

La burgesia castellanitzada

Ara bé, si hi havia un grup social que destacava per una actitud indiferent o de menyspreu —per no dir d'oberta hostilitat— cap al català, aquest era el dels catalans autòctons que havien abandonat l'idioma català com a llengua familiar. La seva particularitat ve del fet que es tractava, principalment, de llinatges pertanyents a l'alta burgesia i que s'havien castellanitzat durant el segle anterior. Alexandre Galí destaca específicament el cas dels nous rics de la indústria, dels qui diu que “implantaren el costum del castellà”²¹⁵. Tots aquests sectors miraven d'imitar l'actitud lingüística de l'aristocràcia local, pionera del procés de diglòssia lligat a la subordinació política que patia el Principat²¹⁶. En total, Enric Gomà comptabilitza entre cent i dues-centes famílies que es van passar al castellà al llarg del XIX per tal que la seva descendència el parlés correctament²¹⁷.

En termes numèrics, doncs, l'impacte d'aquesta porció de la comunitat castellanoparlant no devia ser gaire important. La seva rellevància provenia, en qualsevol cas, de la possible influència social, econòmica i cultural que podien tenir sobre el conjunt de la població. Cal tenir present que, entre aquestes classes altes catalanes castellanitzades, trobem nissagues tan destacades com la dels Godó d'Igualada i la dels Güell²¹⁸. El fet que aquests llinatges rebessin cinquanta-dos títols nobiliaris entre el 1872 i el 1931²¹⁹ explica el pes que van tenir els seus lligams amb el poder polític espanyol a l'hora de passar-se al castellà. En una línia similar, la castellanització també s'havia produït a partir d'enllaços matrimonials amb famílies opulentes de la resta d'Espanya. És el cas dels Bru, una rica nissaga cubana d'origen català que es va emparentar amb els López de Cantàbria²²⁰. En l'àmbit cultural, fins i tot membres notoris de les classes benestants que es declaraven catalanistes van fer servir la llengua castellana com a vehicle de comunicació: podem esmentar els casos de Gaziel (abans del franquisme) i de Mario Verdaguer, que estava emparentat amb Mossèn Jacint Verdaguer i que durant la Segona República va escriure novel·les i va publicar articles a *La Vanguardia* en castellà²²¹. Tot i així, l'hegemonia del catalanisme era tan rotunda que continuava mantenint bona part dels burgesos catalans

²¹⁵ GALÍ, *La llengua...*, p. 15.

²¹⁶ BOIX-FUSTER i MORAN OCERINJAUREGUI, “La castellanització...”, p. 44.

²¹⁷ GOMÀ, *El castellà...*, p. 195.

²¹⁸ *Ibid.*, p. 49.

²¹⁹ *Ibid.*, p. 49.

²²⁰ *Ibid.*, p. 49.

²²¹ Jordi GRÀCIA, *Burgesos imperfectes. L'ètica de l'heterodòxia a les lletres catalanes del segle XX*, Barcelona, RBA La Magrana, 2012, p. 23-24.

dins les files de la llengua catalana.

El cop d'estat de 1936 canviaria radicalment l'escenari: les elits, agrupades al voltant de la causa franquista, experimentarien una castellanització intensa. Molts, de fet, abjurarien de la seva militància a la Lliga i arraconarien l'ús del català. Aquestes reivindicacions de la catalanitat són la “falsa ruta” que denunciava Fernando Valls Taberner l'any 1939²²², qui assenyalava el camí de renúncia a la catalanitat que la classe alta havia de seguir sota el nou règim. Llinatges com els Trias, els Milà, els Gispert o els Samaranch s'insereixen dins d'aquest esquema sociolingüístic²²³.

La bilingüització dels castellanoparlants

A banda de la castellanització d'algunes fraccions de les classes altes, alguns podrien veure un risc de substitució lingüística en la immigració de parla castellana. La realitat, però, és que als anys trenta els nouvinguts castellanoparlants es van incorporar massivament a la llengua catalana per una qüestió molt simple: com apuntàvem a l'inici, en aquella època el català era l'idioma més estès entre les classes populars catalanes. Jordi Sabater afirma, en aquest sentit, que “el grau d'assimilació era notable, entre d'altres raons perquè l'ús del català era necessari per a la relació quotidiana al barri o a la feina”²²⁴. La mateixa idea expressen Rudolf Ortega, qui destaca la sensibilitat de murcians i andalusos envers el català²²⁵, i Josep Anton Vandellós, qui va haver de reconèixer que els fills dels aragonesos i murcians aprenien ràpidament el català, encara que arribessin grans al país²²⁶.

Nombrosos testimonis confirmen aquest fenomen, que ja havia tingut lloc dècades enrere amb els primers corrents migratoris castellanoparlants. La tendència catalanitzadora fou assenyalada l'any 1894 per l'ideòleg del nacionalisme basc, Sabino Arana, a l'opuscle *Errorres catalanistas*: “En Cataluña todo elemento procedente del resto de España lo catalanizan y les place a sus naturales que hasta los municipales aragoneses y castellanos hablen catalán”²²⁷. Deixant de banda el to de denúncia que utilitzava el biscaí, el text

²²² BOIX-FUSTER i MORAN OCERINJAUREGUI, “La castellanització...”, p. 45.

²²³ *Ibid.*, p. 49.

²²⁴ SABATER, *L'anarquisme...*, p. 95.

²²⁵ ORTEGA, *La dèria...*, p. 60.

²²⁶ VANDELLÓS, *La inmigración...*, p. 294.

²²⁷ GOMÀ, *El castellà...*, p. 79.

indica que aquells policies provinents de l'Aragó, Andalusia, Múrcia o Extremadura havien d'aprendre el català si volien comunicar-se amb la gent. Al cap i a la fi, al tombant de segle la manca de domini del castellà per part de les classes populars era encara més evident²²⁸. En paraules de Rudolf Ortega, “el català no es deixa de parlar mai perquè els treballadors manuals, els camperols expulsats del camp per la fil·loxera, les noies que baixaven a Barcelona a servir, els artesans i els obrers de les fàbriques no sabien plenament altra cosa que català”²²⁹. No és d'estranyar, doncs, que els immigrants castellanoparlants gaudissin d'una immersió lingüística diària, fet que Ortega il·lustra amb el cas de Maria Alcay, una aragonesa arribada al país amb catorze anys que va acabar parlant el català i passant-lo als seus fills²³⁰. El monàrquic francès Jacques Valdour va ser testimoni d'aquesta catalanització quan va visitar Catalunya l'any 1912: afirmava que els treballadors immigrants es feien seu el català i que acabaven esdevenint “veritables i molt orgullosos catalans”²³¹. Cal recordar, també, el gran pes de la immigració valenciana, que nodria la classe treballadora catalana de nous efectius catalanoparlants i, d'aquesta manera, contribuïa a generar un escenari més propici perquè el nouvingut de llengua castellana acabés adoptant el català.

Situats als anys trenta, la població castellanoparlant ja havia augmentat de manera considerable. I tot i així, la catalanització no havia tingut aturador, tal com demostren les interaccions entre parlants d'ambdós grups lingüístics que són recollides a l'excel·lent treball de Galindo, Rosselló i Bernat. Alguns exemples d'aquest aprenentatge del català són el d'una noia de Múrcia en una escola de Barcelona²³² i el de la filla d'un sergent de la Guàrdia Civil en una localitat tarragonina²³³. Un testimoni barceloní relata que abans de la guerra hi havia “pocs castellans” i que, per tant, sí que aprenien el català²³⁴, quelcom amb què coincideix Francesc Candel quan afirma, a *Els altres catalans*, que els murcians d'aquell període sí que es van adaptar²³⁵. Al llibre exposa el cas d'un conegut seu, fill de murcians i nascut a Can Tunis el 1925, que va acabar parlant català²³⁶. Tot i que sembla que el castellà fou el codi inicial de relació entre les dues comunitats lingüístiques²³⁷,

²²⁸ *Ibid.*, p. 79.

²²⁹ ORTEGA, *La dèria...*, p. 45-46.

²³⁰ *Ibid.*, p. 48.

²³¹ GABRIEL, “Obrers...”, p. 104.

²³² GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 138.

²³³ *Ibid.*, p. 139.

²³⁴ *Ibid.*, p. 175.

²³⁵ CANDEL, *Els altres catalans*, p. 71.

²³⁶ *Ibid.*, p. 330-331.

²³⁷ GALINDO *et al.*, *El castellà...*, p. 171.

molts castellanoparlants acabarien convergint cap al català, tendència afavorida pel predomini aclaparador d'aquesta llengua a la major part del país i, en alguns casos, per les poques habilitats orals en castellà de força catalanoparlants²³⁸. Sabem que l'escola també va contribuir-hi: Galindo, Rosselló i Bernat recullen el cas d'un centre laic de Ciutat Vella —una de les zones de Barcelona amb més immigració— on només s'impartia en llengua castellana l'assignatura de castellà²³⁹. Per la seva banda, Candel recorda la seva pròpia experiència i confirma que el català no era estrany a les escoles de les zones on predominava el castellà: “Jo he anat a escoles on, tot i que l'idioma oficial d'ensenyament era el castellà —cosa, a més, plausible, a les latituds on vivíem—, s'ensenyava català unes quantes vegades la setmana. En aquestes Escoles de l'Ajuntament, els fills dels immigrants entraven en contacte per primera vegada amb un nou idioma —l'idioma de la terra que els acollia— mitjançant uns llibres sàviament planejats i exquisidament editats”²⁴⁰.

Un altre element cabdal per entendre la bilingüització dels castellanoparlants són les formes de socialització de les classes populars durant aquella dècada. Aleshores, els carrers tenien una importància fonamental a l'hora de generar vincles: Chris Ealham els descriu com “una extensió de la casa proletària, sobretot durant els mesos d'estiu, quan s'hi desenvolupava una gran proporció de la vida dels barris”²⁴¹. Era aquell, doncs, el primer àmbit on es teixien les relacions socials i, per tant, on molts nouvinguts es començaven a familiaritzar amb el català. I era també l'espai al voltant del qual s'articulava la colla, una unitat elemental de sociabilitat present a tots els barris²⁴² i que va facilitar que molts nens i adolescents castellanoparlants aprenguessin la llengua dels seus amics i veïns. Igualment essencials foren els ateneus obrers i llibertaris, els casals republicans, les biblioteques populars i les escoles racionalistes que, tot conformant una gran xarxa cultural que s'estenia des del centre urbà fins a la perifèria, proveïren els treballadors forans d'espais on formar-se, divertir-se i, per descomptat, entrar en contacte amb obrers catalanoparlants. De fet, molts immigrants devien naturalitzar el català a través de les relacions quotidianes establertes en aquests indrets. Heus aquí el valor d'un associacionisme popular que va oferir a molts joves d'extracció proletària els seus primers espais de socialització a banda del carrer i la colla: l'Ateneu Obrer de Sants, L'Aliança

²³⁸ *Ibid.*, p. 179.

²³⁹ *Ibid.*, p. 130.

²⁴⁰ CANDEL, *Els altres catalans*, p. 132.

²⁴¹ EALHAM, *La lluita...*, p. 88.

²⁴² OYÓN, *La quiebra...*, p. 306.

del Poblenou i la cooperativa La Fraternitat de la Barceloneta, que organitzava balls populars, en són alguns exemples²⁴³. A Sant Cugat també hi havia un ric teixit associatiu, amb la Unió Santcugatenc com a principal centre d'oci de les esquerres i de reunió del proletariat autòcton i forà. A la seu de la Unió hi havia una biblioteca, una sala de ball i fins i tot un cinema²⁴⁴. D'altres entitats foren el Corn Enciclopèdic Popular, que organitzava la Festa del Llibre, i l'Ateneu Popular Santcugatenc, que també estava implicat en activitats esportives²⁴⁵. A més a més, els anarquistes de la localitat van impulsar, el 1932, l'Ateneu Obrer Cultural, el secretari del qual fou el ja referenciat jaenès Isidoro Checa Valero²⁴⁶.

La consciència de classe, doncs, era l'eix vertebrador que superava les diferències idiomàtiques. En aquest sentit, la CNT, que tenia 168.000 afiliats a Barcelona i 192.000 a tot el Barcelonès el juny del 1931²⁴⁷, va jugar un paper clau a l'hora d'unir els treballadors catalans i no catalans. No és casual que grans figures de l'anarquisme, com ara els germans Ascaso i Durruti, s'expressessin en català tan bé com en castellà²⁴⁸; sobre el segon, l'historiador Frank Mintz afirmava que parlava en públic en llengua catalana²⁴⁹. Un altre exemple n'és Abel Paz, militant anarcosindicalista i historiador nascut a Almeria el 1921 i arribat a Catalunya als vuit anys, el qual ben sovint s'expressava, en paraules de Xavier Díez, "en aquell català dels anys trenta"²⁵⁰. Considerant el predomini clar del català entre els sectors subalterns i l'elevat compromís polític d'aquests, es pot afirmar que la CNT i altres organitzacions sindicals i d'esquerres van esdevenir —en la línia de les diverses entitats de l'associacionisme popular— vectors de catalanització de molts immigrants castellanoparlants. Uns nouvinguts que, deixant de banda llengua i procedència, volien compartir trinxera amb els seus companys catalanoparlants.

²⁴³ OYÓN, *La quiebra...*, p. 333.

²⁴⁴ MOTA MUÑOZ, *La República...*, p. 23.

²⁴⁵ *Ibid.*, p. 30.

²⁴⁶ *Ibid.*, p. 324.

²⁴⁷ OYÓN, *La quiebra...*, p. 359.

²⁴⁸ CANDEL, *Els altres catalans*, p. 36.

²⁴⁹ GABRIEL, "Obrers...", p. 114.

²⁵⁰ Díez, *L'anarquisme...*, p. 67.

Conclusions: un període propici per a la catalanització

La comunitat lingüística catalanoparlant es va trobar amb un escenari molt favorable a la dècada dels anys trenta. El marc competencial de l'autonomia catalana atorgava a la llengua reconeixement jurídic i una àmplia presència en el sistema educatiu. Però la força del català també es feia visible fora de les institucions: era l'idioma de les classes populars i s'havia guanyat un lloc dins l'àmbit de la premsa de masses. La immigració procedent d'altres territoris catalanòfons —en especial la valenciana— i l'assimilació de les primeres onades migratòries castellanoparlants van aportar a la llengua centenars de milers de nous parlants i van enfortir-la, sobretot a Barcelona i a la seva àrea metropolitana. Alhora, la burgesia feia bandera del català i allunyava el fantasma de la diglòssia, amb l'excepció d'alguns sectors que s'havien castellanitzat durant el segle anterior. Tot i això, la majoria de catalanoparlants continuava considerant el castellà una llengua prestigiosa que havia de gaudir, també, del seu espai a Catalunya, començant per l'escola.

Aquest grup lingüístic convivia, al mateix territori, amb una comunitat lingüística de parla castellana que havia anat creixent des de finals del XIX de la mà de la immigració. Arran de la més recent onada de murcians i d'andalusos, els castellanoparlants van arribar a tenir una presència molt important en certs barris de Barcelona, però també a la rodalia de la capital catalana, incloent-hi petites localitats com ara Sant Cugat del Vallès. Percebuts per certs sectors de la societat d'acollida com una amenaça econòmica, social, política i lingüística, els nouvinguts de parla castellana van haver de fer front a discursos criminalitzadors que van arribar a gaudir de cert ressò.

Dins les classes populars, però, les relacions entre castellanoparlants i catalanoparlants no foren, en general, conflictives. En major o en menor proporció, uns i altres vivien als mateixos barris, compartien els mateixos espais de socialització i militaven a les mateixes organitzacions sindicals i obreres. La classe social, doncs, era el més gran factor de cohesió. L'ús d'una o altra llengua en les interaccions entre els individus d'ambdues comunitats depenia de cada situació particular, però no resultà especialment problemàtica: molts catalanoparlants aprenien el castellà i hi convergien; a la vegada, molts castellanoparlants van acabar aprenent el català, llengua predominant a bona part del territori.

I justament aquest darrer punt ens permet d'afirmar que, malgrat la seva creixent importància demogràfica, la comunitat lingüística de parla castellana no va suposar cap amenaça per a la supervivència del català en temps de la Catalunya republicana. Ben al contrari: la seva incorporació a l'ús del català, relatada per nombrosos testimonis, va dotar la llengua d'un capital humà que seria vital a l'hora d'afrontar els difícils anys del franquisme. Sense el campament base edificat als anys trenta, la supervivència del català durant la dictadura hauria resultat molt més complicada.

El retrat sociolingüístic de la Catalunya dels trenta és, doncs, el d'un país majoritàriament catalanoparlant però plural, amb dos grups lingüístics que, lluny de donar-se l'esquena, estrenyen llaços amb total normalitat. En bona mesura, la salut de ferro del català es va consolidar gràcies a aquesta interacció. Una lliçó que, tot i les diferències entre ambdós contextos històrics, caldria tenir en compte de cara al present, en un moment en què la situació de la llengua catalana genera força preocupació. Resta pendent per al futur la incorporació de nous aspectes i noves dades que, degudament desenvolupats, permetin ampliar el present treball.

Bibliografia

- BALCELLS, Albert. La immigració i la política catalana durant la Segona República. *Cercles. Revista d'Història Cultural*. 2015, núm. 18, p. 21-41. Disponible a <https://raco.cat/index.php/Cercles/article/view/298910/388176> [consultat: 30 abril 2024].
- BASTARDAS, Albert; SOLER, Josep. Introducció. A BASTARDAS, Albert; i SOLER, Josep (eds.). *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 7-12.
- BIERBACH, Christine. Les actituds lingüístiques. A BASTARDAS, Albert; SOLER, Josep (eds.). *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 155-183.
- BOIX-FUSTER, Emili. MORAN OCERINJAUREGUI, Josep. La castellanització de la població d'origen autòcton a la Catalunya contemporània. *Llengua, Societat i Comunicació*. 2014, núm. 12, p. 43-52. Disponible a <https://raco.cat/index.php/LSC/article/view/283463> [consultat: 7 maig 2024].
- CANDEL, Francesc. *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62, 2002.
- CASASÚS, Josep Maria. “La premsa en català de 1868 a 1939”. *Catalan Historical Review*. 2015, núm. 8, p. 161-170. Disponible a <https://raco.cat/index.php/CatalanHistoricalReview/article/view/89287> [consultat: 5 maig 2024].
- COROMINES, Joan. *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1995.
- DÍEZ, Xavier. *L'anarquisme, fet diferencial català. Influència i llegat de l'anarquisme en la història i la societat catalana contemporània*. Barcelona: Virus Editorial, 2013.
- EALHAM, Chris. *La lluita per Barcelona*. Barcelona: Virus Editorial, 2022.
- ESCRIBANO, Daniel. *El conflicte lingüístic a Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant la Segona República*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner Editor i Obra Cultural Balear, 2020.

- FONTANA, Josep. *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*. Vic: Eumo, 2014.
- GABRIEL, Pere. Obrers i sindicats del segle XIX, fins els anys de la primera guerra mundial: Catalanisme i catalanitat. A OYÓN, José Luis; ROMERO, Juanjo (eds.): *Clase antes que nación: trabajadores, movimiento obrero y cuestión nacional en la Cataluña metropolitana, 1840-2017*. Barcelona: El Viejo Topo, 2017, p. 87-115.
- GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936. Llibre I. La llengua. Entitats defensores i propagadores*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1979.
- GALINDO, Mireia; DE ROSSELLÓ, Carles; BERNAT, Francesc. *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüització*. Benicarló: Onada, 2021.
- GOMÀ, Enric. *El castellà, la llengua del costat*. Barcelona: Pòrtic, 2020.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep. L'anàlisi del CENU en un discurs de Josep Puig i Elias. *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*. Juliol-desembre 2008, núm. 12, p. 143-172. Disponible a <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2975318&orden=1&info=link> [consultat: 5 març 2024].
- GRÀCIA, Jordi. *Burguesos imperfectes. L'ètica de l'heterodòxia a les lletres catalanes del segle XX*. Barcelona: RBA La Magrana, 2012.
- IGLÉSIAS, Narcís. Llengua i immigració en la Catalunya contemporània. Imaginaris de l'altre i actituds lingüístiques dels parlants arran de la immigració murciana. Barcelona: *Els Marges*. Tardor 2010, núm. 92, p. 18-53. Disponible a <https://raco.cat/index.php/Marges/article/view/295621> [consultat: 3 maig 2024].
- LÓPEZ SÁNCHEZ, Pere. *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro)*. Barcelona: Virus Editorial, 2013.
- MONTANER, Enric. La minorització lingüística. A BASTARDAS, Albert; SOLER, Josep (eds.). *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 15-45.

- MONTFERRI, Sebastià. El que ens diu el senyor Menéndez Pidal. *La Veu de Catalunya*, 26 març 1930, p. 1. Disponible a https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1265299 [consultat: 29 març 2024].
- MOTA MUÑOZ, José Fernando. *La República, la guerra civil i el primer franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- MOTA MUÑOZ, José Fernando. 30 d'abril de 2014. "Sant Cugat del Vallès als anys trenta", entrevista personal.
- ORTEGA, Rudolf. *La dèria del català. La vitalitat d'una llengua que desmenteix el seu destí*. Barcelona: RBA La Magrana, 2013.
- OYÓN, José Luis. *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 2008.
- PITARCH, Kenneth; VILLAR, Conchi; LÓPEZ-GAY, Antonio. Ser migrante en la Barcelona de 1930. La inmigración valenciana en el barrio de la Barceloneta. *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*. 2018, núm. 17, p. 259-299. Disponible a <https://rua.ua.es/dspace/handle/10045/80647> [consultat: 2 març 2024].
- POMÉS, Jordi. *Juli Vela Buldó. Cooperació social, escolar i de consum*. Valls: Cossetània, 2022.
- SABATER, Jordi. *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*. Barcelona: Edicions 62, 1986.
- SENTÍS, Carles. *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*. Barcelona: La Campana, 1995.
- SERRALLONGA, Joan. Els refugiats i desplaçats a Catalunya durant la Guerra Civil. *L'ordit*. 2010, núm. 3, p. 13-22. Disponible a <https://www.raco.cat/index.php/Ordit/article/download/234352/316604> [consultat: 20 maig 2024].

- STRUBELL, Miquel. La immigració. A BASTARDAS, Albert; SOLER, Josep (eds.). *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1988, p. 46-77.
- VANDELLÓS, Josep Anton. *La inmigración en Cataluña*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas y Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2011.